

**Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin
Tədris Mərkəzi**

**“Makroiqtisadi göstəricilər və onların təhlili”
mövzusu üzrə**

TƏLİM MATERIALI

- Dinləyicilər:** Müsabiqə yolu ilə vergi orqanlarına staj müddətinə işə qəbul edilən əməkdaşlar;
- Təhsilalma forması:** Əyani;
- Tədris müddəti:** 2 saat;
- Müəllif:** Qarayev İmran Əliyar oğlu, kafedra müdiri.

Tədrisin məqsədi – Mövzunun tədrisinin məqsədi dinləyicilərə Milli Hesablar Sisteminin (MHS) əsas göstəricilərin iqtisadi mahiyyəti, onların hesablanması üsulları və təhlili metodları haqqında geniş və hərtərəfli biliklərin verilməsindən ibarətdir.

MÜNDƏRİCAT

1. Milli hesablar sistemi.
2. Ümumi daxili məhsul (ÜDM) və onun hesablanması üsulları.
3. Makroiqtisadi göstəricilərin qarşılıqlı əlaqəsi.
4. ÜMM deflyatoru və qiymətlər indeksi
5. Nəzarət sualları
6. Ədəbiyyat siyahısı

1. Milli hesablar sistemi

Milli hesablar sistemi müəyyən quruluşu və fəaliyyət qanunayğunluqları olan iqtisadi sistem çərçivəsində ümumi milli məhsul və milli gəlirin yaradılması, bölgüsü, yenidən ölçüsi və istifadə edilməsini izah edən anlayışların kompleks sistemidir.

Milli hesablar ideyasının öz tarixi var. Görkəmli Rusiya mütəxəssisi B.L.Isayev hələ 1969-cu ildə «iqtisadiyyatın ahlili və planlaşdırılmasında inteqrasiya olunmuş balans ləstəmləri» kitabında yazır ki, milli hesabatlılığın izlərini ələ qədim dövrlərdə görmək mümkündür.

Milli hesablar metodunun banisi ictimai təkrar istehsalın təhlilini ictimai məhsulun natural (maddi) və dəyər ölçüləri arasında balans proporsiyalarının müəyyənləşdirilməsi mövqeyindən həyata keçirmiş fransız iqtisadçısı, fiziokrat Fransua Kene hesab edilir.

Milli hesabların nəzəri əsası milli gəlir problemləri ilə məşğul olan C.Keyns, A.Bouli, K.Klark, S.Kuznets, C.Stem-in əsərləri oldu. İlk MHS 1936-cı ilin məlumatlarına əsasən ələstin üçün yaradılmışdı. Həmin dövrdə milli hesablar sahəsində Fransada, İngiltərədə, Hollandiyada xeyli iş görülmüşdü. Holland statistiki E.Van Kliffin birincilər sırasında məqalələrində milli hesablardan bəhs etmişdi. Rəsmi statistika milli hesabın tərtib olunması istiqamətində ilk cəhd BŞ-da 1947-ci ildə, Böyük Britaniyada 1946-cı ildə olmuş-u. Maraqlıdır ki, birincilər sırasında yaranmış Fransa milli hesablar sistemi 1946-cı ildə bir qrup fransız iqtisadçısı tərəfindən Fransa üzrə (1938-ci il üçün) MHS-dən ilk dəfə

976-cı ildə çap olunmuş Geniş Milli Hesablar Sistemi JMHS) kimi müasir sistemə qədər bir yol keçmişdir. Fran-ıda həmin sistem yalnız makroiqtisadi modelləşmə üçün is-fadə olunmur, həm də İqtisadiyyat, Maliyyə və Büdcə azirliyi, Planlaşdırma üzrə Baş Komissarlıq, həmçinin lüxtəlif elmi mərkəzlər tərəfindən analitik-proqnozlaşdır-a işi üçün istifadə olunur. Müasir Milli Hesablar sisteminin yaradıcısı Saymon Kuznes hesab edilir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hazırda dünya ölkələri-nin çoxunda istifadə olunan milli hesablar modelini özündə aşağıdakıları birləşdirən müəyyən nəzəri konsepsiya kimi nəzərdən keçirmək olar: a) məhsulun və millətin gəlirinin təsviri, həmçinin investisiya və yığımın bərabərliyi baxımın-dan onların hərəkəti; b) V.Leontyevin «xərclər-buraxılış» sahələrarası balans modeli; c) maddi nemətlər və xidmətlərin qarşı-qarşıya hərəkətini əks etdirən maliyyə vəsaitlərinin hərəkətinin (axınının) təhlili. Bu konsepsiyamın praktik tət-biqi **milli hesablar sistemi, yəni iqtisadi münasibətlərin iş-tirəkçiləri arasında mübadilə əməliyyatlarının məcmu-sunun müvazinətli vəziyyətini ifadə edən xüsusi balanslar kompleksinə söykənən konkret statistik sistemdir.**

Milli hesablar iqtisadiyyat üçün bütövlükdə mühasibat uçotunun ayrıca müəssisə üçün yerinə yetirdiyi funksiyaları yerinə yetirir. Milli hesab sisteminə daxil olan müxtəlif göstəricilər konkret vaxt üçün istehsal həcmi ölçməyə və iqtisadiyyatın fəaliyyətini bilavasitə müəyyənləşdirən amilləri aşkarlamağa imkan verir. Ümumi daxili məhsul və milli gəlirin hesabının verdiyi informasiya iqtisadiyyatın fəaliyyəti-nin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş dövlət siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi üçün əsas olur.

MHS milli iqtisadiyyatın vəziyyəti və fəaliyyətinin nəticələri haqqında informasiyanın toplanılması və işlənilməsi sistemidir. Onun göstəriciləri bazar iqtisadiyyatının quruluşu, institutlar və fəaliyyət mexanizmlərini əks etdirir. MHS-nin istifadə olunması dövlətin səmərəli makroiqtisadi siyasət həyata keçirməsi, iqtisadi proqnozlaşdırma, milli gəlirin beynəlxalq müqayisəsinin aparılması üçün lazımdır.

Beləliklə, milli hesablar sistemi—milli hesablar konsepsiyasının nəzəri formallaşdırılması kimi çıxış edən və ölkənin ümumi milli məhsulu və milli gəlirinin istehsalı, bölgüsü və istifadə olunmasını əks etdirən hesablar, cədvəllər və balans cədvəllərinin məntiqi ardıcıl və inteqrasiya olunmuş məcmusundan ibarət olan statistik sistemidir.

Milli hesablar sistemi ölkənin bütün hesablarını milli təsərrüfatın bütün axınlarını (əmtəələr, xidmətlər, pullar, maliyyə sənədləri) əks etdirən vahid matrisada birləşdirilə biləcəyi qapalı sistemdir. Milli hesablar sisteminin əsas quruluş elementləri:

- iqtisadi funksiyalar (iqtisadi siyasət, iqtisadi proqnozlaşdırma, əhalinin müxtəlif qruplarının həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, onun başqa ölkələrin həyat səviyyəsi ilə müqayisə edilməsi, iqtisadi nəzəriyyənin praktika ilə əlaqəsi);
- iqtisadi əməliyyatlar - iqtisadi funksiyaların yerinə yetirilməsi prosesində təsərrüfat vahidlərinin həyata keçirildiyi fərdi aktlar (maddi nemətlər və xidmətlərlə əməliyyatlar, bölgü üzrə əməliyyatlar, maliyyə əməliyyatları və s.);
- iqtisadi agentlər - iqtisadi əməliyyatların təsərrüfat qərarları qəbul edən subyektləri, institusional vahidlər;
- həmin ərazidə bir ildən artıq fəaliyyət göstərən rezidentlər və rezident olmayanlar;
- iqtisadi əməliyyatların obyektləri - əmtəələr, xidmətlər, pullar, maliyyə sənədləri.

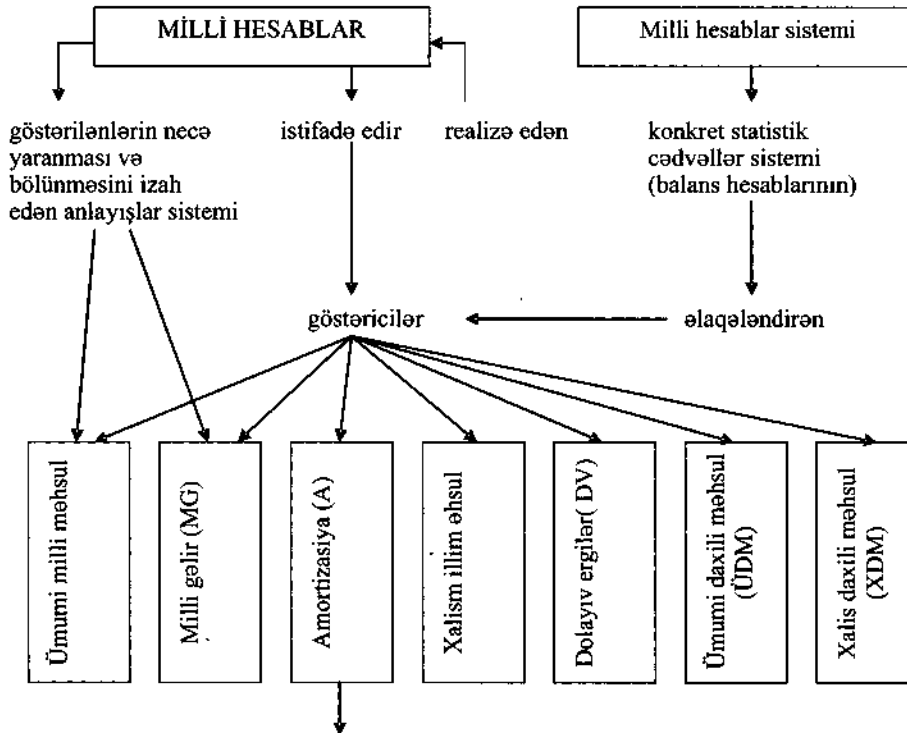
Milli hesablar sistemində mühasibat uçotu metodu üzrə ikiqat yazıyaalma sistemindən istifadə olunur. Milli hesablar sisteminin qurulma sistemi bütün iqtisadi proseslərin kontragentlər tərəfindən həyata keçirilən ikitərəfli əməliyyatların məcmusu kimi əks etdirilməsindədir. Milli təsərrüfat qapalı model şəklində götürülür; subyektlərin iqtisadi fəaliyyəti hesablar üzrə gəlir və xərclər axını kimi yazılır.

Milli hesablar — son məhsulun və milli gəlirin istehsalı, bölgüsü, təkrar bölgüsü və istifadə edilməsini səciyyələndirən qarşılıqlı əlaqədə olan göstəricilər sistemindən ibarət balans qurumu növüdür.

Iqtisadiyyat üçün milli hesablar sisteminin əsasını bütövlükdə altı hesab təşkil edir: nemətlər, xidmətlər və istehsalın hesabı; gəlir və istehlakın hesabı; yığımin hesabı; istehsaldan kənarında dəyərin yaradılmasının hesabı (yenidən qiymətləndirmə); açan balans; bağlayan balans.

Bundan başqa, hər bölmə (qeyri-maliyyə müəssisələri, ev təsərrüfatları, dövlət müəssisələri, maliyyə qurumları, xüsusi təşkilatlar, sığorta təşkilatları və qalan dünya) üçün də iki növ milli hesab qurulur: iqtisadi agentlərin sövdələşmələrinin nəticələri qeyd olunan axınların hesabları və balans təşkil edən əmlak hesabı.

Milli hesablar — əsas makroiqtisadi göstəricilərin beynəlxalq qiymətləndirmə standartıdır (şəkil 3.1).

avadanlıq və binanın dəyərinin
əmtəə və xidmətlərin satışı ilə
ödənilmiş hissəsi

Şəkil 1. Milli hesablar sisteminin göstəriciləri

Dünya təsərrüfat praktikası (ictimai məhsulun hesablanması) ona əsaslanır ki, istehsal edilmiş əmtəələrin kütləsinə yalnız maddi nemətlərin deyil, həm də həkimin, vergi müfəttişinin, banklar və ya dövlətin və s. xidmətləri-nin daxil olması faktından çıxış edir və buna görə də ictimai məhsul xalq təsərrüf atının iki sahəsinin - maddi istehsal və xidmətlər sahəsinin nəticəsidir. İctimai məhsulun kəmiyyə-tini səciyyələndirən göstərici kimi ümumi daxili məhsul (ÜDM) çıxış edir.

Üç qrup ən mühüm makroiqtisadi göstəricilər

Makroiqtisadi təhlildə istifadə edilən ən mühüm göstəricilərin hamısı üç qrupa bölünür: axınlar, ehtiyatlar (aktiv-lər) və iqtisadi konyunkturanın göstəriciləri. Axın kəmiyyətlərinə istehlak xərcləri (C), yığılm (S), investisiya-lar (I), dövlət tədarükü (G), vergilər (T), ixrac (E_{cx}), idxal (*im*) və bəzi başqa mühüm göstəricilər daxildir.

Ehtiyatlar yığılmış kapitalı, dövlət borcunu, əmlakı, milli sərvəti və s. səciyyələndirir.

Iqtisadi konyunkturanın vəziyyətini aşağıdakı göstəricilər əks etdirir: nominal faiz dərəcəsi (i) əsaslı aktivin gəlirlilik norması (r), qiymətlərin səviyyəsi (P), inflyasiyanın sürəti (Π), işsizliyin səviyyəsi (U) və s.

2. Ümumi daxili məhsul (ÜDM) və onun hesablanması üsulları

Milli Hesablar sisteminin əsas göstəricisi ümumi daxili məhsuldur (ÜDM). Bir sıra xarici ölkənin statistikasında ümumi milli məhsul (ÜMM) göstəricisindən istifadə olunur. ÜDM eynilə ÜMM kimi milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin nəticələrinin ümumiləşdirilmiş göstəriciləridir.

Ümumi daxili məhsul (ÜDM) — ümumiləşdirici iqtisadi göstərici olub ölkə daxilində yaradılmış son məhsul və xidmətlərin bazar qiymətləri ilə dəyəridir.

Ümumi milli məhsul (ÜMM) - həmin ölkəyə məxsus istehsal amillərinin köməkliyi ilə bir il ərzində istehsal olunmuş və son nəticədə istehlak üçün nəzərdə tutulmuş mal və xidmətlərin bazar dəyəridir.

Fərq ondadır ki, ÜDM-i hesablanmasında ayrı-ayrı rəqəmlərin xarici şöbə və filialları nəzərə alınmadan yalnız əmin ölkə hüdudlarında istehsal olunmuş məhsul nəzərə alınır, ÜMM məhsul isə milli kapitalın ölkə hüdudlarından kənarında yerləşən milli kapitalın istehsal etdiyi məhsul da nəzərə alınır. Ölkələrin çoxu üçün ÜDM ilə ÜMM göstəriciləri arasında fərq böyük deyil və $\pm 1\%$ hüdudunda ayışıdır.

ÜDM-dən xarici kapitalın köməkliyi ilə həmin ölkənin ərazisində yaradılmış dəyərlərin məbləğini çıxsaq və həmin ölkə vətəndaşlarına məxsus resurslardan istifadə etməklə ümumi yaradılmış dəyərlər məbləğini əlavə etsək ÜMM-i alırıq.

Tamamilə bağlı iqtisadiyyatda ÜMM həmişə ÜDM-ə bərabərdir. Açıq iqtisadiyyatda onlar arasında fərq xarici rəqəmlərin (filiallar, şöbələr, müştərək müəssisələr, xarici şirkətlərdən istifadə və s.) ölkə ərazisində inkişafı ilə müvafiq olaraq milli resursların müxtəlif formalarda xaricdə istehsal aliyətində iştirakı, xarici borcların səviyyələri arasında fərq kimi meydana gəlir. Xaricdə istifadə olunan istehsal fiilləri sahiblərinin gəlirləri milli iqtisadiyyatda istifadə olunan xarici kapitalın sahiblərinin gəlirlərindən artıq olduqda ÜMM ÜDM-dən çox olacaqdır.

ÜMM məhsul kimi ÜDM-i də müxtəlif metodlarla: rclər vasitəsilə, gəlirlər vasitəsilə və istehsal vasitəsilə qiymətləndirmək olar. Müxtəlif metodlarla hesablamalar ticəsində alınmış məbləğlər eyni olmalıdır. Bu onunla əla-dardır ki, bazar təsərrüfatında bir təsərrüfatçılıq subyek-ün xərcləri eyni zamanda digərləri üçün gəlirdir. ÜMM timsalında bu metodları nəzərdən keçirək. **Xərclər vasitəsilə qiymətləndirilmiş** ÜMM ayrı-ayrı adamlar, müəssisələr və dövlət tərəfindən alınmış əmtəə və xidmətlərdən ibarətdir. Bura əsas f ondlara investisiyalar və realizə olunmamış məhsulun qalıqları da daxildir. Əslində, bu cəmiyyətdə istehlak olmuş bütün məhsul axınlarının pulla ümumi dəyəridir:

$ÜMM = C+I+G+NX$, burada C - istehlak;

I - investisiyalar;

G - dövlətin əmtəə alışı;

NX - xalis ixrac.

Istehlaka (C) bütün cari əmtəə və xidmətlərin istehlakı daxildir: statistik hesablamaların xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq bütün əmtəələr qısamüddətli istifadə (və ya bir dəfə-lik), uzunmüddətli istifadə əmtəələrinə bölünür və xidmət-lər ayrıca verilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, əhalinin mənzil alışına xərcləri uzunmüddətli istifadə olunan əmtəələrə da-xil deyil, onlar investisiyalara aiddirlər.

Investisiyalar (I) - müəssisələrin bina, avadanlıq, xam-mal, enerji və s. alışına xərclərinin məbləği, həmçinin ayrı-ayrı vətəndaşların mənzil alışına xərcləridir. ÜMM-də ümumi investisiyalar əks olunur, amma onlardan amortiza-siya xərclərini çıxsaq, onlar xalis investisiyalara çevrilərlər. Xalis investisiyalar ilin əvvəli və sonu üçün kapital qoyuluşunun olmasını göstərir.

Dövlətin əmtəə və xidmətlər alışına (G) yalnız mərkəzi hökumətin alışları deyil, həm də yerli hökumətin alışları da-xildir. Bura silah alışından yol və mənzil tikintisinə, xəstə-xanaların, internatlar və məktəblərin avadanlıqla təchiza-tına qədər bütün xərclər daxildir. Lakin dövlət borcu üzrə faizlər və transfert ödənişləri ÜMM-ə daxil edilmirlər.

Beləliklə, istehlak, investisiyalar və dövlət alışları ölkə daxilində əmtəə və xidmətlər xərcləri səciyyəyləndirirlər. La-kin aç*q iqtisadiyyatda istehsal olunmuş əmtəənin bir qismi ölkə hüdudlarından kənarda satılır, çünki əmtəələr ixrac olunurlar. Eyni zamanda ölkə daxilində pulun bir qismi baş-qa ölkələrdən idxal olmuş əmtəənin alışına xərclənir. İx-

rac və idxal arasındakı fərq xalis ixracı (NX) təşkil edir ki, onun da məbləği ÜMM-ə daxil edilir.

ÜMM-in qiymətləndirilməsinin ikinci üsulu gəlirlər vasitəsilədir. Gəlir hissəsi əhalinin əmək fəaliyyətiyindən gələn gəlirindən (əmək haqqı) və mülkiyyət gəlirlərindən (mən-fəət, faiz, renta) ibarətdir.

$ÜMM = W + R + Int + M$, Burada W - əmək haqqı; R - renta;

Int - faiz ödənişləri; M - mən-fəətdir.

Lakin bu halda nəzərə alınmalıdır ki, ÜMM-in tərkibində elə hissələr var ki, onlar gəlir forması almırlar: bu, amor-tizasiya və dolaylı vergilərdir. Sonuncuya satışdan ümumi vergini, aksizləri, mülkiyyət vergilərini, lisenziya ödənişlərini və gömrük haqlarını aid edirlər.

ÜMM qiymətləndirilməsinin üçüncü üsulu əlavə dəyər üsuludur.

Bu üsul vasitəsilə hər bir istehsal həlqəsində yaranan əlavə dəyər hesablanır. Əlavə dəyər məhsulun satışından əldə olunan pul ilə istehsalın maddi amillərinə çəkilən xərclər arasındakı fərq kimi müəyyənləşdirilir. Əslində, bu halda bütün yeni yaradılmış dəyər müəyyənləşdirilir.

Hesablanan dövrdə iqtisadi subyektlərin həyata keçir-dikləri sövdələrin heç də hamısı ÜDM və ÜMM göstəriciləri-nə daxil edilmir. Birincisi, bu, maliyyə alətləri ilə sövdələrdir: qiymətli kağızların - səhmlər, istiqrazlar və s. - alışı və satışının; maliyyə sövdələrinin cari real istehsaldakı dəyişikliklərə bilavasitə aidiyyəti yoxdur. İkincisi, istehlakda olunmuş əşyaların və nemətlərin alışı və satışı, çünki onların dəyərliliyi əvvəllər nəzərə alınmışdı. Üçüncüsü, xüsusi transfertlər (məsələn, hədiyyələr): bu halda bu, fərdi iqtisadi subyektlər arasında pul vəsaitlərinin təkrar bölgüsüdür. Dördüncüsü, dövlət transfertləri. Ümumi milli məhsuldan ümumi buraxılışı fərqləndir-mək lazımdır.

Ümumi buraxılış müəyyən zaman kəsiyi ərzində iqtisadiyyatda istehsal olunmuş bütün əmtəə və xidmətlərin dəyərindən ibarətdir. Ona iqtisadiyyatda istehsal olunmuş əmtəələrin tamamilə hamısı, o cümlədən digər əmtəə və xidmətlərin istehsalı üçün nəzərdə tutulanlar da daxildir. So nuncular son istehlakdan fərqli olaraq, aralıq istehlakı təşkil edirlər.

Ümumi buraxılışdan fərqli olaraq ÜDM aralıq istehlakdan təmizlənmişdir.

Tam məşğulluq şəraitində təmin edilən ümumi buraxılış səviyyəsi **təbii buraxılış səviyyəsi** adlanır.

ÜMM tərkibində (ÜDM-də olduğu kimi) bu dövrdə deyil, əvvəlki dövrdə yaradılmış hissə var: o, istehsal vasitələ-rindən yaradılmış əmtəə və xidmətlərə keçirilmiş dəyərdə öz əksini tapır. Bu, **amortizasiyadır**. Onu ÜMM-dən çıxsaq, **xalis milli məhsul (XMM) alarıq**.

3. ÜMM deflyatoru və qiymətlər indeksi

İnflyasiya və deflyasiya ÜMM-in hesablanmasını çətinləşdirirlər. ÜMM-in həqiqi kəmiyyətini - real ÜMM-i almaq üçün nominal ÜMM-i inflyasiyanın təsirindən təmizləmək, yəni qiymətlərin indeksasiyasını tətbiq etmək lazımdır.

Nominal ÜMM-in real ÜMM-ə nisbəti ÜMM-in qiymət artımı hesabına artmasını göstərir və ÜMM deflyatoru adlanır.

ÜMM deflyatoru inflyasiyanın və ya əks prosesin - deflyasiyanın intensivliyini ölçür. Qiymət indeksi kəmiyyəti 1-dən böyükdürsə, deməli, ÜMM-in deflyasiyası, qiymət indeksi 1-dən az olarsa, inflyasiyası baş vermişdir.

ÜMM-in deflyatoru ölkədə istehsal olunmuş məhsulların hamısının qiymətlərini nəzərə alır, amma idxal olunmuş məhsulların qiymətlərini nəzərə almır. O, ÜMM-in tərkibinin dəyişməsinə müvafiq olaraq əmtəə və xidmətlər dəstində dəyişikliklərin olmasına yer qoyur.

Makroiqtisadi nəzəriyyə real ÜMM-in hesablanması üçün müxtəlif qiymətlər indeksindən istifadə edir.

Qiymət indeksi (Price Index)- cari ilin qiymətlərinin baza ili qiymətlərinə nisbətinin 100% hasilidir.

Aşağıdakı əsas qiymət indeksləri növlərini fərqləndirirlər:

- istehlak qiymətlərinin indeksi;
- topdansatış qiymətlərin indeksi;
- ixrac və idxal qiymətlərinin indeksi.

Daha çox qiymət səviyyəsi göstəricisi - *istehlak qiymətləri indeksi* - tətbiq olunur ki, bu da cari ildə istehlak zənbili qiymətinin onun baza ilindəki qiymətinə nisbətidir. Onu hesablayanda son əmtəə və xidmətlərin hamısı deyil, yalnız adi ev təsərrüfatının aldığı istehlak zənbilini təşkil edənlər nəzərə alınır.

Bura əsasən ərzaq əmtələri, qeyri-ərzaq əmtə-ləri dəsti (paltar, ayaqqabı, məişət əmtələri) və əsas xidmətlər (tibbi, nəqliyyat, rabitə xidmətləri, istirahət, mə-dəniyyət, şəxsi gigiyena) daxildir.

Dəyişilməz əmtəə dəstinin hesablanmasında istifadə olunan qiymətlər indeksi **Laspeyras indeksi** adlanır və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$I_L = \frac{\sum p_t q_b}{\sum p_b q_b}$$

Burada I_L - Laspeyras indeksi; p_t - cari ilin qiyməti; p_b - bazis ilinin qiyməti; q_b — bazis ilindəki əmtəənin miqdarıdır. Bu indeks idxal məhsullarının qiymətini nəzərə alır, amma daha bahalı əmtəələrin daha ucuzları ilə əvəz olunması imkanını nəzərə almır, yəni əmtəə quruluşunda mümkün dəyişikliklərin tam dəyərləndirilməməsi baş verir.

Dəyişilən dəst üçün nəzərdə tutulan, yəni əmtəələrin qarşılıqlı əvəzlənməsi imkanını nəzərə alan indeks Paaşe indeksi adlanır və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$I_p = \frac{\sum p_t q_t}{\sum p_b q_t}$$

Burada q_t - cari ildəki məhsulun həcmidir.

Bəzən bu indeksi istehlakçıların qiymət indeksi adlandı-rırlar ki, qiymət tərəzisi qismində bunda cari ildə istehsal olunmuş əmtəə və xidmətlərin miqdarı götürülür. *Topdan-satış* qiymətlər indeksi firmaların aldıkları tipik əmtəə dəstindən ibarət olur və firmaların cari ildə aldıkları əmtəə dəst-i qiymətinin onım baza ilindəki qiymətinə nisbəti kimi hesablanır.

Paaşe indeksində rif ahın səviyyəsinin bu zaman azalma-sı əks olunmur.

Fişer düsturu hər iki indeksin çatışmazlıqlarını aradan qaldırır:

$$I_f = \sqrt{\sum I_L I_p} \text{ və ya } I_f = \sqrt{\left[\frac{\sum p_t q_b}{\sum p_b q_b} \right] \cdot \left[\frac{\sum p_t q_t}{\sum p_b q_t} \right]}$$

Beləliklə, son illərdə geniş istifadə olunan Fişer indeksi Laspeyras və Paaşe indekslərinin orta həndəsi qiymətindən ibarətdir.

Milli gəlir. Sərəncamda qalan şəxsi gəlir

Milli gəlir - milli hesablar sistemində istifadə olunan əsas ümumiləşdirici statistik göstəricilərdən biridir. Milli gəlirin kəmiyyətini müəyyənləşdirmək üçün xalis milli məh-suldan dolayı vergiləri çıxmaq və ona subsidiyaları əlavə etmək lazımdır.

Dolayı vergilər - qiymətə və ya tarifə əlavələr müəy-yənləşdirilməsi yolu ilə əmtəə və xidmətlərə görə yığılan ver-gilərdir. Birbaşa vergilərdən fərqli olaraq dolayı vergilər vergi ödəyən, yəni qanıma görə vergi ödəmə vəzifəsi daşı-yan fiziki və ya hüquqi şəxsin bilavasitə gəliri və ya əmlakı ilə əlaqədar deyil. Belə şəxs qismində adətən əmtəə və xid-mətlərin istehsalçısı və ya satıcısı çıxış edir. Bu yerdə vergi-nin ağırlığı qiymət mexanizmi vasitəsilə digər şəxsin, bir qayda olaraq əmtəə və xidmətlərin alıcısının üzərinə ötürü-lür. Dolayı vergilərin üç əsas növü var: aksizlər, fiskal (xəzi-nə) inhisar vergiləri və gömrük haqqı. Aksizlər də öz növbəsində ayrı-ayrı əmtəə və xidmətlərdən tutulan fərdi və ya seçmələrə və imiversallara bölünürlər. Sonunculara döv-riyyə vergisi və əlavə edilmiş dəyər aiddir. Fiskal inhisar vergiləri dolayı verginin qədim, aradan çıxmaqda olan növü-dür. Onların xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, vergi dərəcəsi müəyyən edilmir, dövlət sadəcə olaraq şərab məhsulları, duz, kibrit və s. kimi ayrı-ayrı əmtəələrin istehsalını inhi-sarlaşdırır.

Milli gəlir həm də ümumi milli məhsulun iki növ ödəniş-lər - amortizasiya və biznesdən dolayı vergilər istisna ol-maqla hesablanması vasitəsilə də müəyyənləşdirilə bilər. Yuxarıda göstərilən mənada millətin ümumi gəlirlərini qa-zanılmış milli gəlir kimi müəyyənləşdirmək olar. Buna görə ona dolayı gəlirlər daxil edilmir, çünki onları əldə etmək üçün dövlət istehsal prosesinə heç bir resurs sərf etmir.

Milli gəlir göstəricisi əsasında ölkədə istehsal olunmuş son nəticə əmtəə və xidmətlərin dəyəri əmil xərcləri ilə mü-qayisədə dolayı vergilərin kəmiyyəti qədər artırılmış bazar dəyəri ilə deyil, əmil xərcləri üzrə qiymətləndirilir. Beləlik-lə, o, «cəmiyyətin xalis qazanılmış gəliridir». MG-in milli is-tehsalın nəticələrinin

makroiqtisadi göstəricisi kimi əhəmiyyətli və onun nəzəri təhlildə geniş tətbiqi bununla müəyyən-ləşir.

Təsərrüfat praktikasında istehsal olunmuş və istifadə olunmuş MG fərqləndirilir.

Istehsal olunmuş MG — əmtəə və xidmətlərin yenidən yaradılmış dəyərinin bütün həcmidir.

İstifadə olunmuş MG - bu, təbii fəlakətlərdən itkilər, saxlama zamanı dəyən zərər və b.k. və xarici ticarət saldosu çıxıldıqdan sonra qalan istehsal olunmuş MG-dir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi nəzəriyyənin inkişaf etdiyi uzun müddət ərzində milli gəlir probleminə iqtisadi fikrin klassik məktəbinin nümayəndələri tərəfindən kifayət qədər böyük diqqət yetirilmişdi. Hələ 1664-cü ildə iqtisadi fikrin klassik məktəbinin banilərindən biri olan ingilis alimi U.Petti İngiltərə əhalisinin gəlirləri və xərclərinin balansını tərtib etmiş və onun əsasında MG-i bütün əhalinin əməkdən və əmlak (torpaq, ev və kapital) sahibliyindən aldığı gəlirlərin məbləği kimi müəyyən-ləşdirmişdi.

Şəxsi gəlir ayrı-ayrı fərdi şəxslər tərəfindən istifadə üçün nəzərdə tutulur, lakin əvvəlcə ondan bütün fərdi vergi-ləri ödəmək lazımdır.

Ədəbiyyat

1. A.İ.Cabbarova, V.R.Dünyamalıyeva. Milli Hesablar Sistemi. Dərs vəsaiti,2015
2. Əliyev Ə.İ. Statistika.Dərs vəsaiti. Bakı, 2013
3. Rudiqer Dornbuş, Stenli Fişer, Ricard Stars Makroiqtisadiyyat . Bakı,
4. 2015.3. R.Ş.Məmmədov. “Milli Hesablar Sistemi., Dərs vəsaiti, Bakı 1997
5. Azərbaycanın Milli Hesabları. Statistik Məcmuə. Bakı 2015.
6. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. Büdcə sistemi. Bakı, 2003
7. Ələkbərov Ə.Ə. Azərbaycan Dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu. Bakı, 2005